

NICOLAE TURCAN (n. 1971) este conferențiar universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, unde predă cursuri de apologetică și filosofie, editor al revistei academice *Diakrisis Yearbook of Theology and Philosophy* și membru în Societatea Română de Fenomenologie.

Cărți publicate: *Cioran sau excesul ca filosofie*, prefață de Liviu Antonesei, Cluj-Napoca: Limes, 2008 (ed. a 2-a 2013); *Dumnezeul gândurilor mărunte*, Cluj-Napoca: Limes, 2009; *Despre maestru și alte întâlniri. Eseuri, cronici, recenzii*, Cluj-Napoca: Limes, 2010; *Credința ca filosofie. Marginalii la gândirea Tradiției*, prefață de Radu Preda, Cluj-Napoca: Eikon, 2011; *Începutul suspiciunii. Kant, Hegel & Feuerbach despre religie și filosofie*, Cluj-Napoca: Eikon, 2011; *Abisul și cealaltă dragoste*, Cluj-Napoca: Limes, 2012; *Marx și religia. O introducere*, Cluj-Napoca: Eikon, 2013; *Postmodernism și teologie apofatică*, Cluj: Limes, 2014; *Apologia după sfârșitul metafizicii. Teologie și fenomenologie la Jean-Luc Marion*, București: Eikon, 2016; *Paradoxuri și ingenuncheri*, București: Eikon, 2017; *Când adevărul poartă numele dragostei. Studii de teologie și filosofie*, București: Eikon, 2018; *Partea văzută a iubirii. Pledoarii pentru credință*, Cluj-Napoca: Renașterea, 2019; *Filosofia pe scurt*, vol. I-II, București: Eikon, 2021; *Căutătorul și crucea sa*, București: Eikon, 2022.

(<https://nicolaeturcan.ro>)

Nicolae Turcan

PREZENTUL T A I N I C

*Studii de fenomenologie
și teologie*

E I K O N

BUCUREȘTI, 2024

Colecția *Universitas*

Seria *Theologia et Philosophia*, nr. 16

Coordonator serie

NICOLAE TURCAN (Universitatea Babeș-Bolyai)

Consiliu științific

Pr. PICU OCOLEANU (Universitatea din Craiova)

Pr. GRIGORE DINU MOȘ (Universitatea Babeș-Bolyai)

ALIN TAT (Universitatea Babeș-Bolyai)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TURCAN, NICOLAE

Prezentul tainic: studii de fenomenologie și teologie /

Nicolae Turcan. – București: Eikon, 2024

ISBN 978-606-49-1273-2

2

Imagine copertă: SILVIU ORAVITZAN

© Editura EIKON și autorul, pentru prezenta ediție

București, Calea Giulești 333, sector 6

cod poștal 060269, România

Difuzare/distribuție carte: tel./fax: 0213481474

mobil: 0733131145, 0728084802

e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 0213481474, mobil: 0728084802, 0733131145

e-mail: contact@edituraeikon.ro

web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al
Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS).

Editor: VALENTIN AJDER

Cuprins

I. Fenomenologia fără <i>epoché</i> . Problema religiei la Husserl	7
II. Din nou despre depășirea metafizicii la Jean-Luc Marion.....	29
III. Prezentul tainic. Despre timp și eshatologie la Jean-Yves Lacoste.....	63
IV. Fenomenologia rugăciunii și relația dintre fenomenologie și teologie	103
V. O turnură fenomenologică a teologiei ortodoxe	129
VI. Reducția, transferul și risipa.....	141
Notă privitoare la originea textelor	155
Bibliografie	157

I

Fenomenologia fără *epoché*. Problema religiei la Husserl

Introducere

PROBLEMA RELIGIEI PENTRU FENOMENOLOGIA lui Husserl nu este deloc facilă. Împotriva unei soluții rapide stă mai întâi metoda de lucru – metoda fenomenologiei transcendente –, potrivit căreia Dumnezeu rămâne, în urma reducției transcendental-fenomenologice, într-o transcendență absolută. Pe de altă parte, angajamentul religios al lui Husserl nu poate trece neobservat¹, dând naștere unei cezuri

---

¹ Husserl s-a convertit, în 1886, de la iudaism la creștinismul luteran, botezându-se în Biserica Evanghelică din Viena cu numele de Edmund Gustav Albert Husserl. Câteva repere biografice pot fi găsite în John J. Drummond, *Historical Dictionary of Husserl's Philosophy* (Historical Dictionaries of

neliniștitoare între gândire și viață. Fenomenologie atee metodologic pe de o parte, elemente de religie și metafizică prezente în conștiință pe de altă parte, așa arată paradoxul asupra căruia ne vom opri în paginile care urmează.

Vom face mai întâi o scurtă prezentare a fenomenologiei lui Husserl, pentru a înțelege provocarea metodologică privitoare la religie, apoi vom analiza posibilitatea gândirii religioase în paradigma acestei fenomenologii, pentru a încheia, cu prezentarea câtorva idei de filosofie a religiei care apar la Husserl și care vizează monoteismul creștin, teleologia, iubirea hristică și etica. Vom argumenta în favoarea tezei că există o incompatibilitate între reducția transcendental-fenomenologică și posibilitatea gândirii religioase, dar că Husserl depășește această incompatibilitate fie prin apelul fragmentar la discursuri non-riguroase fenomenologic, precum metafizica și, tangențial, teologia, fie prin practica unei fenomenologii ea însăși mai puțin riguroasă – o fenomenologie fără reducere.

Religions, Philosophies, and Movements Series 81), Scarecrow Press, 2007, pp. xi–xviii. La întrebarea de ce ar fi ales luteranismul creștin, spre deosebire de Edith Stein care a devenit catolică, s-a dat răspunsul că datorită ideii libertății, mai prezentă în protestantism. Vezi Angela Ales Bello, *The divine in Husserl and other explorations* (Analecta Husserliana: the yearbook of phenomenological research 98), Springer, Dordrecht, The Netherlands; London, 2009, pp. 73–74.

Principii și concepte ale fenomenologiei husserliene

Edmund Husserl este considerat pe bună dreptate părintele fenomenologiei.² Stilul de gândire pe care l-a inițiat la începutul secolului XX și care vizează analiza fenomenelor prezente la nivelul conștiinței intenționale³, a avut o dezvoltare spectaculoasă, chiar dacă în direcții cu care Husserl nu ar fi fost de acord. Acest stil filosofic nu a evoluat într-un sistem omogen, în pofida temelor comune care îl caracterizează și care se regăsesc în meditațiile fenomenologilor.⁴ Heidegger, Merleau-Ponty, Levinas, Michel Henry, Jean-Luc Marion și alții au avansat pe căile deschise de Husserl, dezvoltând fenomenologia dincolo de intențiile fondatorului. O asemenea dezvoltare s-a produs în domeniul gândirii religioase și teologice: dacă Husserl și Heidegger au practicat un „ateism metodologic”,

² Pentru o introducere în fenomenologia lui Husserl în limba română a se vedea Xavier Tilliette, *Scurtă introducere în fenomenologia lui Husserl* (Aletheia 56), trad. Gabriela Fulea și Marina Cristea, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2013.

³ Termenul de „fenomenologie pură” „a trăirilor gândirii și cunoașterii”, apare mai întâi în Edmund Husserl, *Cercetări logice*, vol. 2 (partea întâi), *Cercetări asupra fenomenologiei și teoriei cunoașterii, Partea 1: Cercetările 1 și 2*, trad. Bogdan Olaru și Christian Ferencz-Flatz, Humanitas, București, 2009, p. 9.

⁴ Dermot Moran, *Introduction to phenomenology*, Routledge, London; New York, 2000, p. 4.

acesta a fost depășit de către „turnura teologică a fenomenologiei franceze”, acuzată că ar fi trădat fenomenologia husserliană prin acceptarea în câmpul ei a fenomenelor religioase.⁵

Pentru Husserl, religia nu a constituit o temă căreia să-i ofere un loc proeminent în analizele și descrierile sale. „Ateismul metodologic” vizat de el își are rădăcinile în ateismul metodologic al științei moderne care s-a dezvoltat pe baza metodelor experimentale și a obținut rezultate remarcabile fără apelul la credința religioasă, cu toate că teologia rațională a avut un rol esențial în dezvoltarea științelor.⁶ Fără a se reduce la pozitivism și subliniind situația de criză a științelor⁷, știința unificatoare pe

⁵ Vezi Dominique Janicaud, *Le Tournant théologique de la phénoménologie française*, Éditions de l'Éclat, Combas, 1991. Nu interesează aici ramura fenomenologiei religiei care s-a dezvoltat pornind dinspre istoria religiilor, reprezentată de Gerard van der Leeuw, Rudolf Otto, Mircea Eliade ș.a., pentru că ea nu are pretenția unei rigori filosofice a metodei fenomenologice, așa cum se întâmplă în cazul turnurii teologice.

⁶ Raționalitatea lumii a presupus credința într-un Creator rațional, care să fi stabilit legile naturii și ale universului, iar „imaginația teologică a pregătit-o pe cea științifică”. Amos Funkenstein, *Teologie și imaginația științifică din Evul Mediu pînă în secolul al XVII-lea*, trad. Walter Radu Fotescu, Humanitas, București, 1998, p. 16.

⁷ „E vorba aici de un câmp așa de larg încât, în această privință poate să fie comparat numai cu știința naturii – oricât de neobișnuit ar putea să sune aceasta.” Edmund

care Husserl o are în vedere este una filosofică – un *telos* prezent în marile sisteme ale filosofiei moderne – și vizează analiza conștiinței înseși în vederea investigării esențelor fenomenelor prezente la nivelul ei. Metoda fenomenologică husserliană are, așadar, pretenția unui statut științific⁸ și intenția de a unifica diversul câmp al științelor din acea vreme. Descrisă ca o „știință a științelor” și o „teorie a teoriilor”⁹, fenomenologia se vrea o cercetare cu adevărat pură și lipsită de presupoziii¹⁰ și, ca analiză a *ego*-ului gânditor, o egologie¹¹, ce depășește obiectivismul naturalist pentru a deveni „o știință autonomă a spiritului”¹², capabilă să ofere un fundament pentru celelalte științe. Franz Brentano considera „psihologia descriptivă” drept o știință interioară

Husserl, *Filosofia ca știință riguroasă* (Colecția cărților de seamă), trad. Alexandru Boboc, Paideia, București, 1994, p. 14. A se vedea și Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Ein Einleitung in die phänomenologische Philosophie* (Husserliana VI), ed. a 2-a, ed. Walter Biemel, Martin Nijhoff, Haag, 1976, pp. 3–5.

⁸ Edmund Husserl, *Filosofia ca știință riguroasă*, p. 40.

⁹ Edmund Husserl, *Cercetări logice*, vol. 1, *Prolegomene la logica pură*, trad. Bogdan Olaru, Humanitas, București, 2007, p. 339.

¹⁰ Edmund Husserl, *Cercetări logice*, vol. 2 (partea întâi), p. 34.

¹¹ Dermot Moran, *Introduction to phenomenology*, p. 42.

¹² Edmund Husserl, *Criza umanității europene*, trad. Alexandru Boboc, Paideia, București, 1997, pp. 65–66.

care studiază actele psihice și legăturile dintre ele, având posibilitatea de a oferi o bază științifică pentru alte științe întemeiate pe judecată. Această atitudine este preluată de Husserl: acesta ia în discuție dimensiunea interioară a conștiinței transcendente și consideră, la fel ca Brentano, că fenomenologia poate oferi o bază riguroasă pentru celelalte științe.¹³ Proiectul său este de a completa științele factuale și eidetice, nu de ale înlocui:

Numai cercetarea filosofică completează rezultatele științifice obținute de cercetătorul naturii și de matematician în așa fel încât să se realizeze o cunoaștere teoretică pură și autentică.¹⁴

Cu exigență de matematician¹⁵, Husserl a revenit mereu asupra filosofiei sale¹⁶ căreia a căutat să-i clarifice principiile și conceptele, pentru a le aduce la o înțelegere deplină. Reducția, intenționalitatea,

¹³ Dermot Moran, *Introduction to phenomenology*, p. 35.

¹⁴ Edmund Husserl, *Cercetări logice*, vol. 1, p. 356.

¹⁵ Ludovic Robberechts, *Husserl* (Classiques du XXe siècle), ed. Dominique de Roux, Editions Universitaires, Paris, 1964, p. 6.

¹⁶ Această revenire asupra temelor nu exclude o dezvoltare a lui Husserl, care, așa cum susținea unul dintre discipolii săi, Eugen Fink, cunoaște trei stadii: psihologismul (1887–1901), fenomenologia descriptivă (1901–1913) și fenomenologia transcendentă (1913–1938). Dermot Moran, *Introduction to phenomenology*, p. 65.

fluxul conștiinței, constituirea, *ego*-ul transcendental și intersubiectivitatea sunt câteva dintre conceptele de bază ale filosofiei husserliene, de aceea ne vom opri asupra lor, după ce vom vorbi despre principiile fenomenologiei, pentru a vedea apoi în ce măsură ele favorizează și legitimează apariția unei fenomenologii teologice.

Principiile fenomenologiei formulate de Husserl sunt în număr de trei.¹⁷ Cel dintâi reclamă revenirea la o gândire fără presupuziții, enunțând chemarea „Înapoi la lucrurile însele”.¹⁸ Cel de-al doilea subliniază anterioritatea fenomenologiei față de ontologie, formulând raportul dintre apariție și existență în termenii: „Câtă aparență, atâta existență”¹⁹, care s-ar mai putea traduce și „Câtă apariție, atâta ființă”.

¹⁷ Pentru o scurtă discuție, a se vedea Nicolae Turcan, *Apologia după sfârșitul metafizicii. Teologie și fenomenologie la Jean-Luc Marion*, Eikon, București, 2016, pp. 76–77. Marion va adăuga un al patrulea principiu, „Câtă reducere atâta donație”, pe baza căruia va putea edifica o fenomenologie a donației care să facă loc și fenomenelor religioase (a se vedea Jean-Luc Marion, *În plus. Studii asupra fenomenelor saturate* (Philosophia christiana), trad. Ionuț Biliuță, Deisis, Sibiu, 2003, p. 26; Jean-Luc Marion, *Fiind dat. O fenomenologie a donației*, trad. Maria Cornelia Ică jr, Deisis, Sibiu, 2003, p. 62).

¹⁸ Edmund Husserl, *Cercetări logice*, vol. 2 (partea întâi), p. 14.

¹⁹ Edmund Husserl, *Meditații carteziene* (Paradigme), trad. Aurelian Crăiuțu, Humanitas, București, 1994, pp. 138, § 46.

Iar cel de-al treilea, pe care Husserl îl considera principiul tuturor principiilor, afirmă:

...orice intuiție [*Anschauung*] original donatoare reprezintă o sursă de legitimare a cunoașterii; altfel spus: tot ceea ce ni se înfățișează în chip original în „intuiție” [„*Intuition*”] (în maniera unei prezențe efective „în carne și oase” [*leibhafter Wirklichkeit*], pentru a spune așa) trebuie luat pur și simplu drept ceea ce se dă, însă de asemenea doar în limitele în care se dă ca atare.²⁰

Dacă primele două par a se opune gândirii religioase, fiindcă Dumnezeu nu poate apărea printre lucrurile însele (deși există o mulțime de fenomene religioase care apar astfel), cel din urmă este mult mai permisiv, având capacitatea de a lua în considerare existența unor fenomene prezente în conștiința noastră și care au de-a face cu religia.

Revenirea la lucrurile însele, așa cum acestea apar conștiinței, presupune celebra *reducție transcendentă-fenomenologică*, punerea între paranteze a existenței lumii, care continuă să existe *pentru mine* în câmpul conștiinței intenționale.²¹ Dacă – scrie Husserl – aflați în căutarea unei evidențe

²⁰ Edmund Husserl, *Idei privitoare la o fenomenologie pură și la o filozofie fenomenologică. Cartea întâi: Introducere generală în fenomenologia pură*, vol. 1, trad. Christian Ferencz-Flatz, Humanitas, București, 2011, p. 100 (subl. în orig.).

²¹ Edmund Husserl, *Meditații carteziene*, pp. 50–51, § 8.

apodictice, ne îndoim de tot ceea ce există, atunci rămâne nu doar certitudinea existenței mele, în măsura în care sunt ființă gânditoare – acel *ego cogito* ca subiectivitate transcendentă descoperit de R. Descartes –, ci și câmpul fenomenelor lumii, de existența cărora m-am îndoit. Prin intențiile ei radicale și în măsura în care vizează fenomenele de ordin obiectual, reducția pune probleme posibilității apariției lui Dumnezeu.

Totodată, Husserl observă că există o dimensiune *intențională* a conștiinței, o capacitate a acesteia de a fi orientată către fenomenele pe care le vizează. Concept central al fenomenologiei husserliene împrumutat de la Franz Brentano, *intenționalitatea* este „proprietatea anumitor trăiri de a fi «conștiință a ceva»”²², „particularitatea generală și fundamentală a conștiinței de a fi conștiință *despre* un anumit obiect și, în calitatea ei de *cogito*, de a purta în sine propriul său *cogitatum*”.²³ Analiza fenomenologică reprezintă, de fapt, o rețea de acte intenționale.²⁴

Reducția fenomenologică și intenționalitatea dezvăluie *structura noetico-noematică* a conștiinței sau, cu alte cuvinte, raportul dintre intențiile și intuițiile ei. Direcția de cercetare noetică privește descrieri ale modurilor de conștiință precum per-

²² Edmund Husserl, *Idei*, vol. 1, p. 311.

²³ Edmund Husserl, *Meditații carteziene*, p. 64, § 14.

²⁴ Edmund Husserl, *Cercetări logice*, vol. 2 (partea întâi), p. 68.